

תשעה באב שחל בשבת

קטן שהגדיל

בש"ת אבני נזר (או"ח סי' תכו) נשאל בתענית שבעה עשר בתמוז או תשעה באב שחלו בשבת ונדחו ליום ראשון, מה הדין בקטן שהגדיל ביום ראשון האם חייב להתענות או לא. וכתב שתלוי בגדר תשעה באב שנדחה, דיש להסתפק אם הוא גדר של תשלומין של הצום שחל בשבת, או דילמא שעקרו אותו משבת וקבעוהו ביום ראשון. דאם נאמר שהוא גדר של תשלומין א"כ קטן שלא היה חייב בעיקר חיוב הצום, משום דבשבת היה עדיין קטן, אינו חייב גם בתשלומין, כמו שמצינו בקטן שהגדיל בין פסח ראשון לשני, שאם פסח שני הוא תשלומין דראשון היות ובשעת חלות החיוב היה פטור, לא התחייב בתשלומין. ועיי"ש דנקט כדבר פשוט שחיוב הצום ביום ראשון הוא מדין תשלומין, ולכן פטור הקטן.

אין משנין מפני המחלוקת

אבל שדא ביה נרגא, דלכאורה יש לאסור משום הדין דהנכנס למקום שמתענה (תענית י, ב), אף שהוא הגיע ממקום שאין מתענה ודעתו לחזור מתענה עמהם, וא"כ הכי נמי אף שהוא פטור מלהתענות, מכל מקום יחייב כמו הנכנס למקום שמתענה. ודחה את זה משום דעיקר הטעם שמתענה עמהם הוא מפני המחלוקת (כמבואר שם), דאף שהוא אוכל בצנעא, מכל מקום ניכר אם אכל, וזה שייך רק באדם שבא לעיר אחרת, אבל בעירו לא שייך למחלוקת, כמו שמותר לחוש לעצמו לנהוג בכמה חומרות, ואין בזה משום מחלוקת.

אבילות בצניעא בתשעה באב שחל בשבת

ובסוף התשובה הביא שמצא בש"ת הרשב"א (א, תקכ) שנשאל בתשעה באב שחל להיות בשבת האם מותר בתשמיש המטה, והשיב שאין נוהג בו שום אבילות, דהא אמרינן מעלה על שלחנו כסעודת שלמה בשעתו, דאבילות ישנה שאני, וכל שכן **דלגמרי עקרוהו מתשיעי ואוקמוהו אעשירי**, ומוסיף הרשב"א דמעיקרא היה ראוי לקבעו בעשירי, והיינו משום דאיתא בתענית (כט, א) דאמר רבי יוחנן אלמלי הייתי באותו הדור לא קבעתיו אלא בעשירי מפני שרובו של היכל בו נשרף. הרי משמע מדברי הרשב"א שאין עשירי מצד תשלומין, דהא לגמרי עקרוהו מתשיעי.

אבל כתב האבני נזר דלדעת הפוסקים, שאנחנו בני אשכנז נגררים אחריהם, שסוברים דנוהג דברים שבצנעא, הרי שפיר יש לומר שגדר התענית בעשירי היא משום תשלומין. אבל כבר העירו עליו שאע"פ שפסק הרמ"א (תקמד, יט) שתשמיש המטה אסורה, אבל כבר כתבו הפוסקים שלפעמים מקילים, כגון בליל טבילה, א"כ ע"כ שנוקטים עיקר הדין כמו הרשב"א שאין דברים שבצניעא נוהג. וז"ל המשנ"ב (ס"ק מ) אכן אם אירע ליל טבילה בשבת זו הביא המ"א בשם השל"ה דיש לסמוך בזה על דעה הראשונה וטובלת ומשמשת, ויש מחמירין גם בזה. ועיין בח"א שכתב דכיון דבליל טבילה הוא מצות עונה יש לסמוך בזה על המתירין, והרמ"א שכתב דנוהגין לאיסור היינו במקום שאין כאן מצות עונה משא"כ בליל טבילה, ע"ש בנ"א. ועיין בביאור הגר"א דמשמע מניה ג"כ דהוא מצד להלכה כדעת המחבר, וא"כ יש לסמוך להקל עכ"פ בליל טבילה.

חיוב חינוך לקטן

גם בשו"ת מהרש"ם (חלק ג סימן שסג) נשאל לענין קטן שהגדיל, וג"כ תולה בחקירה הנ"ל, ורצה לפשוט שהוא רק תשלומין של יום התשיעי מההיא דמבואר (או"ח סי' תקנט) דבעל ברית אינו מתענה ביום הנדחה, משא"כ בט"ב עצמו, ואם איתא שעקרוהו מתשעה באב וקבעוהו בי' באב, מאי שנא ט' באב מי' באב, אלא ע"כ שאינו אלא תשלומין לתשעה באב, ולכן הקילו לבעל ברית.

אלא שכתב טעם אחר לחייב קטן, דכיון דגם קודם שנתמלא ונעשה בן י"ג שנה הרי חייב משום חינוך, א"כ לא נדחה לגמרי. וזה חידוש גדול לומר שמזה שחייב בחינוך, אעפ"י שאנחנו נוהגים שאין קטנים משלימים, (ואולי אפילו אם היה הדין שקטן משלים) די לקרותו מחויב בדבר, ויהיה שייך תשלומין היכא שאינו מקיים עיקר החיוב. עוד יש להעיר שהרי נחלקו רש"י ותוס' (ברכות מח, א) האם חיוב חינוך הוא על הבן או על האב, אז אם נאמר שהחיוב הוא על האב, לא מסתבר שיהיה הקטן עצמו מקרי מחויב בדבר.

מעיקרא כך תקנו

ועי' בשו"ת שבט הלוי (ד, עב אות ב) שפסק להלכה כהגאון מהרש"ם דקטן שהגדיל חייב לצום. ועי"ש עוד סברא שאפילו אם הוא רק בגדר תשלומין, תענית צבור הוא, ומעיקרא הכי קבעוהו, לכל מי שחייב במצות. הוא מציין כמקור לדבריו שו"ת דברי מלכיאל (ה, קל), ושם באמת הוסיף דיש סוברים שעיקר התענית הוא בעשירי, וזה כדברי הרשב"א הנ"ל לגבי תשמיש המטה בתשעה באב שחל בשבת, שעקרוהו לגמרי מתשיעי, משום דמעיקרא היה ראוי לקבעו בעשירי. ולפי"ז יהיה נ"מ לענין קטן בי"ז בתמוז, שהגדיל בי"ח תמוז היכא שחל י"ז בתמוז בשבת דלא שייך סברא זו, אבל עדיין שייך סברא הראשונה שמעיקרא כך קבעוהו לכל מי שחייב במצוות.

עוד כתב בשבט הלוי "סברא חזקה והוא העיקר", שכל גדר תשלומין שייך רק אם אפשר שיעשו את העיקר ולא יצטרכו להשלים וכגון בפסח שני דשם אפשר שיהיו כל ישראל טהורים ולא יצטרכו לעשות פסח שני. אבל כשחל בש"ק הרי זה היה ידוע בעת שגזרו להתענות שיזדמן שיחול בש"ק, ותקנו אז שיתענו למחר, וא"כ חדא גזירה היא, ולא הוי בתורת תשלומין.

רחיצה בחמין בשבת שחל בו ט"ב

כבר הזכרנו פסק הרמ"א שנוהגין לאסור תשמיש המטה בט"ב שחל בשבת. וכתב הט"ז (ס"ק ט) שלדבריו ג"כ אסור לרחוץ ידיו בחמין, שגם זה קרוי צנעא. וכבר תמהו עליו שבט"ב הרי אסור להושיט אפילו רק אצבע קטנה במים קרים, א"כ למה נקט הט"ז רחיצה בחמין. ותי' המנ"ח (מצ' שיג) שיש שני דינים ברחיצה בט"ב, יש מצד דיני אבילות, שאבל אסור ברחיצה, ויש גם מטעם חומר הצום שאסור בחמישה עינים, שגם ביוה"כ שאין בו משום אבילות אסור ברחיצה. א"כ י"ל שזה שאסור להושיט אצבעו במים אינו אלא מחמת דיני הצום, וזה כבר נדחה, והא דאסור דברים שבצינעא הוא מטעם אבילות, שנוהג בשבת בצינעא, ומטעם לא נאסר אלא רחיצה בחמין, שהרי אבל מותר לרחוץ פניו ורגליו בצונין. ודברי הט"ז דלא כמ"ש בשו"ת מהר"ם (סי' צט) שמה שאסרו תשמיש המטה בט"ב אינו אלא חומרא בעלמא, "והבו דלא לוסף עליו".

והנה הגמ' (תענית ל, א) מביא ברייתא, תנו רבנן כל מצות הנוהגות באבל נוהגות בתשעה באב, אסור באכילה ובשתיה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה. הרי"ף אינו גורס אסור באכילה ושתיה, אלא אסור ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה, ומסביר הגרי"ז (הל' תענית) משום שהברייתא מיירי בדינים שאסורים מחמת אבילות, שהרי ברישא כתוב כל מצוות הנוהגות באבל וכו', ואכילה ושתיה הרי מותרים באבל. ומוכיח מכאן שאיסור רחיצה גם מדיני אבילות, ולפי"ז מיירי ברחיצת כל גופו. וקצ"ע דאמרינן בפסחים (נד, ב) אמר רבי אלעזר אסור לו לאדם שיושיט אצבעו במים בתשעה באב, כדרך שאסור להושיט אצבעו ביום הכיפורים. מצד אחד מבואר כדברי המנ"ח והגרי"ז שיש שני דינים ברחיצה, מצד אבילות ומצד חומר התענית, אבל מאידך איך סתם הברייתא שאסור כאבל דמשמע שרק כל גופו אסור.

טבילה במקוה בבט"ב שחל בשבת

יש להסתפק האם מותר לטבול במקוה (אפילו בצונן) בט"ב שחל בשבת, והשאלה נוגעת לאלו שמקפידים על טבילת עזרא (במקרה שהיה מותר לשמש מיטתם כגון שחל ליל טבילה בשבת), ולאלו שמקפידים לטבול כל שבת משום קדושה יתירה. ולפום ריהטא לפי פסק הרמ"א שדברים שנצינעא נהוג בט"ב שחל בשבת, ולפי הט"ז שלפי"ז אסור לרחוץ ידיו בחמין, א"כ אסור לטבול דהוי דברים שבצינעא, וכ"כ המנחת חינוך (מצוה שיג) שהאשכנזים מוחים במי שהולך לטבול בשבת זה. אבל ראיתי בשם הגריש"א זצ"ל (הל' חג בחג הלכות ומנהגי בין המצרים עמ' קמו) שהתיר משום שאין כאן רחיצה של תענוג.

ת"ת בשבת שחל בו ט"ב

ולפי הנ"ל יש לדון האם מותר ללמוד בט"ב שחל בשבת, שהרי קי"ל (יו"ד סי' ת) ששבת אינו מפסיק אבילות ועולה למנין שבעה, שהרי קצת דיני אבילות נוהגים בו, דהיינו דברים שבצינעא וכו' ות"ת הוי דבר שבצינעא, א"כ אם מחמירים לנהוג דיני אבילות בצינעא יהיה אסור ללמוד תורה כל השבת. ובאמת כך נוקט המג"א (סימן תקנג, ז) שעל מה שכתב הרמ"א (תקנג, ב) שנהגו שלא ללמוד בערב תשעה באב מחצות ואילך, כי אם בדברים המותרים בתשעה באב, ולכן אם חל בשבת אין אומרים פרקי אבות, כתב המ"א שק"ו אם חל ט"ב בשבת שאסור ללמוד כל היום, דהא אסור מדינא ללמוד בט"ב, ועוד דהא דברים שבצינעא נהוג כמ"ש סימן תקנ"ד סי"ט. מיהו בתשו' מהרי"ל כ' וז"ל ט"ב שחל בשבת אסור ללמוד אחר חצות כמו בחול, משמע דקודם חצות מותר, והטעם כיון שנדחה נדחה ואין לו דין ט"ב רק דין עט"ב, ומ"מ לענין תשמיש מחמירנן. אבל בד"מ הביא בתשובת מהרי"ל עט"ב שחל בשבת וכ"ה בסימני תשו' מהרי"ל, וא"כ אין ראיה משם. אבל בדפוסים שלנו כתוב ט"ב שחל בשבת.

המשנ"ב (תקנג ס"ק ט) כתב על דברי הרמ"א שאפילו עט"ב שחל בשבת א"א פרקי אבות דהוא כלימוד תורה, והיינו אחר חצות, דקודם חצות מותר בלימוד תורה אפילו כשחל בשבת.

וצ"ע שלקמן (תקנד ס"ק לט) כתב שהיש אוסרים (שדברים שבצינעא נהוג) ס"ל דהוי שבת זו כקובר מתו ברגל דנוהג ברגל דברים שבצינעא, ולפ"ז אסור ג"כ לרחוץ ידיו בחמין שגם זה קרוי צנעא. א"כ שגם שאר דברים שבמינעא נהגים, למה מותר בתלמוד תורה, וצע"ג.

שבוע שחל בו תשעה באב

והנה המחבר (שו"ע או"ח תקנא, ד) הביא ב' דעות האם בתשעה באב שחל בשבת יש דין של שבוע שחל בו תשעה באב, ושמעתי מחכ"א שרצה לומר שתלוי ג"כ בחקירה הנ"ל, דאם נאמר שהיו תשלומין, א"כ מקרי שבוע שחל בו ט"ב, אבל אם עקרוהו לגמרי, אזי אין כאן שבוע שחל בו ט"ב. אבל לכאורה אין זה נכון, שראיתי בסמ"ק (מצוה צו) שמביא המחלוקת האם יש "שבוע שחל בו" כשחל בשבת, וכתב שלכו"ע מותר לכבס ביום חמישי לכבוד שבת, דגם שאר ימי השבוע היא חומרא יתירתא, שהרי לא אסרו אלא שחל ט' באב להיות בתוכה, ובפרק בתרא דמגילה מחלק בין חל להיות בתוכה בין חל להיות בשבת. הרי לן שאין הטעם משום שאין דיני ט"ב בשבת, אלא ששבת לא מקרי "בתוכה", וזה ברור. שו"ר ברא"ש (תענית פ"ד) שהביא דברי הירושלמי שרבי בא בר כהן אמר שט"ב שחל להיות בשבת, שני שבתות מותרין. ומסביר הרא"ש כיון שנדחה התענית עד יום ראשון לא הוי שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה. הרי לן שהטעם משום שנדחה ולא משום שאינו בתוכה.

בעל ברית ופדיון הבן בתשעה באב

בשו"ע (תקנט, ט) כתוב שתשעה באב שחל להיות בשבת ונדחה ליום ראשון, בעל ברית מתפלל מנחה בעוד היום גדול, ורוחץ, ואינו משלים תעניתו לפי שיום טוב שלו הוא. ומקור הדין הוא בטור שהביא מעשה שחל ט"ב בשבת ונדחה עד למחרתו, והיה רבינו יעבץ בעל ברית, והתפלל מנחה בעוד היום גדול ורחץ ולא השלים תעניתו לפי שיו"ט שלו היה. והביא ראה מהא דתניא (עירובין מא, א) א"ר אליעזר בר צדוק אני הייתי מבני סנאה בן בנימין, וחל ט"ב בשבת ודחינהו עד לאחר שבת, והתענינו בו ולא השלמנוהו מפני שיו"ט שלנו היה.

ובשו"ת שאילת יעב"ץ (ב, כג) חולק, דלא דמי יו"ט דקרבת עצים שהוא שנוי במשנה ונסמך על הכתוב, ליום המילה שאינו מפורש לא בתורה שבכתב ולא בתורה שבע"פ, שיהא נקרא יו"ט. רק באגדה מצינו דרך רמז בעלמא סמך לסעודה שעשה אברהם אבינו ע"ה, ביום ה-ג-מ-ל - ה"ג מל, ועדיין יו"ט מנין שידחה ט"ב מפניו, ואפילו כשנדחה. והוסיף לסברא זו מה דאיתא בגמ' בתענית הנ"ל (כט, ט) דא"ר יוחנן אלמלי הייתי שם קבעתיו בעשירי, שהוא עיקר יום המר.

והביא שגם המג"א (ס"ק יא) והרדב"ז (ח"ב סי' ל"ה) חולקים על דינו של השו"ע, וסיים **דמאן דעבר עלה שרי למקרייה עבריינא, ופורץ גדר ישכנו נחש חיויא דרבנן**, ובפרט עכשיו יש לנו לגדור גדר כפול על בית ישראל, אחר ש"באו בו פריצי שבת צבי וחללוהו", עשו ט"ב יום אידם, ויש לנו לחוש מרואים שילמדו מהם להקל ראש בתענית צבור, ויחשבו כיון שנדחה נדחה ואשתרי לגמרי.

אבל מסקנת המ"ב (ס"ק לו) דלא כן, אלא שבעלי הברית, דהיינו אבי הבן ואמו והמוהל והסנדק, (אבל לא המכניס והמוציא וכ"ש שארי הקרואים), מותרים לאכול בט"ב שנדחה. אבל כתב שאף שמותרים לאכול, לא יעשו ביום סעודה גדולה כמו שעושין בשאר הימים, אלו לא היה בט"ב. וכתב המ"ב (ס"ק לח) שה"ה אם חל פדיון הבן בט"ב שנדחה נקרא ג"כ אצלו יום טוב, והאב והכהן אין צריכים להשלים התענית.

[ועיי"ש שכתב דדוקא כשחל פדיון הבן בזמנו, שחל יום ל"א שלו בו ביום, אבל שלא בזמנו ואפילו היה יום ל"א בשבת דאעפ"כ הוא שלא בזמנו, צריכין להשלים. ומבואר מכאן אגב אורחא שיש מושג של "פדיון הבן בזמנו", ובלאו הכי הייתי אומר שמצות פדיון הבן הוא לפדות מיום ל"א ואילך, כדכתיב ופדויו מבן חודש תפדה, אבל לפדות ביום ל"א ולא ביום ל"ב]

אינו אלא משום זריזים מקדימים למצוות. אמנם בתוס' למסכת מו"ק (ח, ב) מבואר כדברי המשנ"ב, דמסופק האם מותר לעשות סעודת פדיון הבן בחול המועד, וכתב שאין לומר הא זמנה קבוע, תינח בזמנה שלא בזמנה היאך יהא מותר, הרי שיש מושג של פדה"ב בזמנו].

מעוברת ומינקת וחולה קצת

הביאור הלכה (תקנט, ט ד"ה ואינו משלים) כתב שבחידושי הגרע"א הביא בשם שו"ת שבו"י (ח"ג סי' לז), שחולי קצת ומעוברת שיש מיחוש קצת, מותרים לאכול, ועי"ש שמקורו מהא דבעל ברית אינו משלים תעניתו, ואם משום כבוד המילה הקילו, כ"ש במקום חשש חולי. ומשמע שם שא"צ להשלים, אבל ימתין עד חצות.

וראיתי שהגרי"מ רובין שליט"א כתב, שהגרש"ז אויערבאך זצ"ל ויבלחט"א הגר"נ קרליץ נהגו להורות שמעוברת ומינקת אין חייבין לצום בתשעה באב שנדחה ליום ראשון. ובשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל כתב, שעכ"פ אם היא מרגישה חולשה לא צריכה לצום כלל.